

# OTÇA BORÇA\*

Milan ADAMOVIÇ

Çev. Erhan AYDIN

(*Türk Dili* 633, Eylül 2004, 261-264)

Kül Tegin Yazıtında geçen *otça borça* kelime ikilisiyle karşı karşıya kalmamış hemen hemen hiçbir Türkolog yoktur. Bu kelimeler, 711 yılında Türklerin Türgeşlere karşı yaptığı savaşın konu edildiği Kül Tegin Yazıtının 37. satırında geçmektedir. Türkler ilk önce birkaç Türgeş topluluğuna karşı saldırdılar ve bu sayede onların kağanlarını karşı koymaya zorladılar. Kağan ordusunu harekete hazırladı ve Bolçu bölgesine doğru sürdü. Türgeş ordusunun bu yürüyüşü yazıtta aşağıdaki kelimelerle tasvir edilmektedir:

*Türgeş kagan süsi Bolçuda otça borça kälti* “Türgeş Kağan’ın ordusu Bolçu’da ..... ve ..... gibi geldi”.

Bu savaşa, bilindiği gibi Kül Tegin Yazıtından iki üç yıl sonra dikilen, Bilge Kağan yazıtında da değinilir. Yukarıda alıntılanan cümle aynen tekrar edilir. Yalnızca *Bolçuda* kelimesi çıkarılmıştır: *Türgeş kagan otça borça kälti* “Türgeş Kağan’ın ordusu ..... ve ..... gibi geldi”. Bizim için problematik olan 732 ve 735 yıllarında dikilmiş iki eski Türkçe yazıtta aynı şekilde yazılmış olan *otça borça* kelimeleridir. Yazıtların çözülmesinden bu yana *otça borça* ifadesinin anlamı anlaşılamamış olup tartışmaya hâlâ açıktır. Yazıtları ilk yayımlayan Radloff’un tahminlerine göre bu kelimeler “bütün taraflardan, her yerden” anlamındaki birleştirilmiş bir zarf grubudur. Radloff’a göre kelimeler *otaça buraça* okunup *otaça* “oradan” ve *buraça* (< *bu* + *araça*) “buradan” anlamında olmalıdır. Bu rekonstrüksiyon denemesinde Radloff’un özellikle de *otaça* ? kelimesine kendisinin de kuşkuyla karşıladığı bir anlam verilmiştir.<sup>1</sup> Radloff’un yorum denemesi bilim çevrelerinde, *otaça* ve *buraça* kelimeleri eski Türkçeye yabancı olduğu için, haklı olarak isabetsiz karşılandı. Bundan başka *-ça* eşitlik eki, çıkma hâli ile anlamlandırılmamalıydı.

Thomsen de Radloff’un bu denemesini reddederek bunun yerine problemli kelimeleri *otça* ve *buraça* olarak okumayı ve “ateş ve fırtına gibi” çevirmeyi önerdi. Ona göre eski Türkçe yazıtların yazarları bu iki kelimeyle betimlemeli olarak bu atlı birliğin hareketinin hızlılığını vurgulamak istemiştir.<sup>2</sup> Thomsen’in önerisindeki ilk kelimenin Türk dillerinde iyi bilinen *ot* “ateş” ile birleştirilmesi bir ilerleme olarak kaydedildi. Buna karşın ikinci kelime *buraça* için kuşku duyuyordu. Çünkü Türk dillerinde *bura* “fırtına” için kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Öne sürdüğü savın zayıflığının bilincine vararak daha sonra ikinci kelimenin okunuşunu

\* Bu yazı *Central Asiatic Journal*, 40/2, 1996, 168-172’de yayımlanmış olup Türkçeye Yrd. Doç. Dr. Erhan Aydın tarafından çevrilmiştir; elmek: [erhana@erciyes.edu.tr](mailto:erhana@erciyes.edu.tr)

<sup>1</sup> W. Radloff, *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*, St-Petersburg, 1894, s. 21, 23, 60-61, 97-98; NF (Neue Folge), s. 139, 141, 165, 180-181.

<sup>2</sup> V. Thomsen, *Inscriptions de l’Orkhon déchiffrées*, Helsingfors, 1896, s. 34, 110, 124, 158.

*bura*çadan *borçaya* çevirdi ancak anlamına sadık kaldı. Ona göre eski *bor* kelimesi yeni Türkçede kalıplaşmış deyimler arasında kaybolmuş olup eskiden “fırtına, kar fırtınası” anlamına geliyordu. Bilgin, Kazakça *bora-* “hücum etmek, saldırmak” ile ilişkilendirerek belki de bu fiil ortadan kaybolduğu düşünülen *bor* kelimesi ile ilgili olabilirdi.<sup>3</sup> Thomsen, *bor* (aslında \**bor* yazmalıydı) için de tıpkı *bura* kelimesinde olduğu gibi Türk dillerinde daha az kanıt bulunduğu için, bu düzeltmeye rağmen, ikinci kelimenin anlamındaki tutarsızlığı ortadan kaldıramamıştır. Kazakça *bora-* “hücum etmek” fiilinin de Türk dillerinden etimolojik kanıt bulmak zor olsa da, Moğolcadan alındığı kuşkusudur.<sup>4</sup>

İkinci kelimedeki problemi çözmeye yönelik yeni ve orijinal bir deneme de Malov’a aittir. O, var olmayan *bor* “fırtına” kelimesi yerine *bor* “şarap” kelimesini önerdi ve tartışmalı yeri *otça borça* “ateş ve şarap gibi” şeklinde okudu ve anlamlandırdı.<sup>5</sup> Malov’un bu anlamlandırma denemesi bilim dünyasında pek az ilgi görmüştür. Esasen onun bu önerisindeki güçlük anlamlandırma boyutu ile ilgilidir. Çünkü “şarap” kavramı ordunun ilerlemesinin tasviri ile pek uyumlu değildir. Bundan başka *bor* “şarap” kelimesi Farsçadan ödünçleme olup bu kelimenin eski Türklerin Orhon bölgesinde biliniyor olması asla kesin değildir.

Bir sonraki ve şu ana kadar yapılan en son yorum Doerfer’e aittir. O hem Thomsen’in hem de Malov’un yorumlama denemelerinden uzak durdu. Doerfer’e göre burada söz konusu olan ne “fırtına” ne de “şarap”tır. Aksine *bur* “fırtınadan geriye kalanlar” olup *otça burça* kelime ikilisinin anlamı “ateş ve fırtınadan geriye kalanlar” olarak anlamlandırılabilir. Ona göre *bur* kelimesi eski Türkçe bir kelime olup bu kelime bugün Altaycada *pur* olarak yaşamaktadır.<sup>6</sup> Fakat bu sav da problemsiz değildir. Doerfer, modern Altaycadaki *pur* kelimesinin derin bir geçmişe sahip olduğu konusundaki savını inandırıcı kılamadı. Diğer Türk dilleriyle yapılan karşılaştırma Altaycadaki ses yansımaları kelime olan *burdan* ortaya çıktığını daha mantıklı kılıyor. Bu sonuncu kelimeyle hem en eski biçimiyle hem de değişmiş ses biçimiyle yaşayan birçok Türk dillerinde karşılaşmaktayız. Örnek olarak Yakutçadaki *bur bur* ses değişimine uğrayarak “yukarıya yükselen, ince duman” anlamına gelir. Kırgızcadaki *bur* kelimesi de ses yansımaları bir kelime olup fırtına şeklinde ortaya çıkan şeyleri ifade eder. Örnek olarak duman, toz ve koku gibi. Tuvacada *burt* kelimesi anlam ve işlev olarak Kırgızcadaki *bur* ile büyük oranda uygunluk gösterir. Biz Hakaşçada gürültü için kullanılan *pur pur* kelime grubunu ses aşınmasına uğramış olarak görüyoruz. Türkmence ve Tatarcada kuşların kanatları ile çıkardığı sesin yansımaları *pur pur* şeklini buluyoruz. Buradan, Doerfer tarafından önerilen *pur* “fırtınanın kalıntısı” kelimesinin ses yansımaları *bur* kelimesinin isimleşmesiyle ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu durumda isimleşme çok eski olamaz. Hele 8. yüzyıla kadar geriye gidemez. Çünkü Türk dillerinin büyük çoğunluğunda bugün daha ortaya çıkmamıştır.

<sup>3</sup> V. Thomsen, *Turcica*, Helsingfors, 1916, s. 94.

<sup>4</sup> krş. G. Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, c. 1, Wiesbaden, 1963, s. 220.

<sup>5</sup> S. E. Malov, *Pamjatniki drevnetjurskoj pis'mennosti*, Moskva-Leningrad, 1951, s. 32, 41, 373.

<sup>6</sup> G. Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, c. 1, Wiesbaden, 1963, s. 220.

Bu kısa geriye bakışın gösterdiği gibi şimdiye kadarki araştırmalar sadece ilk kelime olan *ot* hakkında bir açıklık getirebilmiştir. Ancak ikinci kelime olan *borun* kimliği önceden olduğu gibi karanlıkta durmaktadır. Türk dillerinden *bora* uygun bir kök denemesi bir çok uğraşmaya rağmen tespit edilememiştir. Türk dillerinde böyle bir kökün bulunmaması zorunlu olarak bilmece gibi olan *bor* kelimesinin yabancı kökenli veya ödünç kelime olup olmaması düşüncesine yol açmaktadır. Bu düşünce *por* “ateş” kelimesinin Toharcadan alınma ön şartlarını yerine getirmesi eski Türkçedeki *bor* kelimesi ile ilişkilendirmekten daha kesin temele sahiptir. Her iki kelimenin hem ses tarihi hem de semantik bakımlardan tamamen birbirine uyduğu ilk bakışta görülebilir.

Toharca *por* ateş kelimesi tek dilli sözlüklerde dil alanının doğu bölümünde bulunan ve bundan dolayı Doğu Diyalekti olarak bilinen A-Diyalektinin bir unsuru olarak görülmektedir. Aynı kelime B-Diyalektinde (Batı diyalekti) *puwar*, *pwār* olup aynı anlamdadır.<sup>7</sup> Her iki diyalekt şeklinde de Toharca kelimenin *o* (o sesi) tarafında ve uzun ünlülü olduğu ve *\*por* prototipine kadar uzandığı ortaya çıkmaktadır. Böyle bir kelimenin eski Türkçeye girişinde ilk baştaki *p* sesi *b*'ye dönüştürülmek zorundaydı. Çünkü bilindiği gibi eski Türkçede *p* sesi başta bulunmaz. Buna karşın kelimenin aslında var olan ünlü uzunluğu olduğu gibi kalmıştır. Öyle ki zaten *\*pōr* > etü. *bōr* ses değişimi yapılabilir. Bütün bunlar, eski Türkçe yazıtların yazarlarınca Toharca *\*pōr* kelimesinin bilindiğini gösteriyordu ve Türkçe kelime *ot* ile sinonim oluşturacak şekilde ateşin kapsamını, alanını vurgulamak için kullanılmıştı. *ōtça bōrça* “büyük bir ateş gibi, büyük bir yangın gibi”. Böyle bir oluşumun öğelerine ayrı ayrı ek getirilmesi Radloff'un da tespit ettiği ve eski Türkçede alışılmış olan *ābin barkın*, *āçümüz apamız*, *yabğuğ şadıg*, *atı küsi* örnekleriyle daha anlaşılır duruma getirilmiştir<sup>8</sup>. Eğer burada önerilen Toharca savdan yola çıkılırsa yazıttaki tartışmalı cümle şu şekilde çevrilebilir: “Türgeş Kağan'ın ordusu yangın, ateş yumağı gibi (Flächenbrand) geldi”. Yazıtın yazarları bu benzetmeyle büyük ve tehlikeli bir resim çizmek ve aynı zamanda şiddetli bir atlı orduyu tanımlamak istemişlerdir.

*Tümān* (on bin) den sonra *bōr* şimdiye kadar eski Türkçede bilinen ve oldukça emin olunan ikinci Toharca ödünç kelime olmaktadır. Toharca ödünç kelimelerin eski Türkçede görülmesi Toharlıların ve eski Türklerin belirli bir süre birbirleriyle ilişki halinde bulduklarının da diğer bir kanıtıdır. Şimdiye kadar Toharlıların yerleşim yerlerinin Kuça, Karaşar ve Turfan bölgesi olduğu kanıtlanmış olup büyük bir olasılıkla Beşbalık şehri dahil ve onun çevresi de onlar tarafından iskân edilmiştir. Eğer eski bir öneriyi de izleyerek<sup>9</sup> eski Türklerin asıl yerleşim yerlerinin Çungarya ve Moğol Altaylarının güney eteklerinde olarak kabul edersek o zaman eski Türk-Tohar dil ilişkileri olduğu varsayımın önünde dil coğrafyası bakış açısından da herhangi bir engel kalmayacaktır.

<sup>7</sup> P. Poucha, *Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A*, Praha, 1955, s. 189-190; A. J. van Windekens, *Lexique étymologique des dialectes tokhariens*, Louvain, 1941, s. 98.

<sup>8</sup> W. Radloff, *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*, NF, St-Petersburg, 1897, s. 99-100. Daha sonra Foy bu tarz ikilemeler için hendiadyoin ifadesini önerdi ve modern Türk dillerinden çok sayıda belge ekledi, krş. C. Foy, *Studien zur osmanischen Syntax*, MSOS (W) 2 (1899), s. 105-136, özellikle 126.

<sup>9</sup> M. Adamovič, “Die alten Oghusen”, *Materialia Turcica*, c. 7-8 (1981-1982), s. 26-50, özellikle 43-44.